Næringsutvikling basert på lokale husdyrgenetiske ressurser

ODD VANGEN
Institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap, UMB

Innledning

"Det nye mangfoldet" i norsk husdyrproduksjon er knyttet til regional produksjon, bygde- og næringsutvikling, spesielle produksjonsformer og spesielle raseprodukter. I tillegg har husdyras plass i kulturlandskapet (beiting, gjengroing etc) fått økt fokus, og husdyra spiller en viktigere plass i turistnæringa, i museale sammenhenger og i grønn omsorg. Denne utviklingen fører både til verdsetting av andre egenskaper hos husdyra våre enn tidligere, og at dyras/rasenes historie og tilhørighet blir grunnlaget for næringsutvikling og "nisjeprodukter". Vi har hatt "edelgris" og "villsau" som genetiske produkter i noen år nå, og det er under utvikling en rekke nye husdyrprodukter med regional opprinnelse og/eller basert på spesielle raser. Dette bildet er selvsagt et tilleggscenario i forhold til samfunnets generelle krav til ennå mer effektiv husdyrproduksjon ("billigere mat") og en ytterligere profesjonalisering og intensivering av avlsarbeidet i de viktigste avlspopulasjonene i norsk husdyravl (Norsk rødt fe, norsk landsvin, norsk kvit sau).
Som en følge an denne utviklingen ser vi i Norge, som i resten av Europa, en økt variasjon i produksjonsmiljøene, i produksjonssystemene og blant forbrukernes preferanser. For avlsarbeidet kan dette føre til sterkere samspill arv x miljø ("rase x produksjonsmiljø"), og en sterkere polarisering av rasenes plass i de ulike produksjonsmiljøene/produksjonsintensitetene. Oldenbroek (1999) sier for Europa generelt at genetisk framgang på husdyra vil ha en fundamental rolle i økningen av husdyrproduksjonen i intensive produksjonssystem framover, men marginale, mindre profitable områder for landbruk, bør brukes for matproduksjon i lav-input produksjonssystem. En rase som ikke er i bruk i høy input/output produksjonssystem kan være profitabel i et lav-input/output system pga. fôrinntakskapasitet, utholdenhet, fruktbarhet, hardførhet, produktkvalitet eller pga. et nisjemarked for dets produkter.

Noen synspunkter på merkevareutviklingen- sett fra et genressursståsted:

I hvor stor grad er bevisstheten rundt genetisk bakgrunn en del av merkevarestrategier i Norge i dag? Sett fra mitt ståsted synes den liten- og problematisk. Det er liten grad av overordna strategisk tenking, ikke minst fordi

regionaliseringen av tilskuddsmidlene, som mye av denne næringsutviklingen er basert på, som navnet sier, er knyttet til regionen, mens mye av våre husdyrgenetiske ressurser er spredt over flere regioner. Et eksempel er satsinga på telemarkrasen *i Telemark* , mens viktige deler av populasjonen befinner seg utenfor Telemark-regionen. Gamle/lokale raser bærer med seg sin kulturhistorie, sine produksjonsformer (og noe genetisk unikt?). Hvordan bruke merkevarestrategier og interessen for det lokale, det "unike", det spesielle, som et ledd i sikring av husdyrgenetiske ressurser? Foreløpig med liten bevissthet!
Ennå viktigere er at denne merkevarebyggingen, dersom den skal være troverdig, må basere seg på dokumentasjon av spesielle egenskaper, enten dette er genetisk, miljømessig eller historisk betinget.

Genetisk grunnlag for eventuelle raseforskjeller i viktige egenskaper

Genetisk variasjon i tilvekst: Det finnes mye dokumentasjon på at saktevoksende dyr gir mer finfibret muskulatur og dermed større mørhet av kjøttet. Dette kan gi utslag i raseforskjeller, men er egentlig en følge av forskjeller i tilvekst.
Genetisk variasjon i slaktemodenhet: Slakting av mindre slaktemodne dyr, dvs. tidligere i vekstfasen, gir mindre fett og generelt dårligere kjøttkvalitet. Når utslakting stort sett er vektbasert (pga kravet til uniforme slakt), betyr det at seleksjon for tilvekst også fører til mindre slaktemodenhet og dårligere kjøttkvalitet (selv om klassifiseringen kan være bra).
Genetisk variasjon i kjøttfylde: God klassifisering er ikke det samme som god kjøttkvalitet. Raseforskjeller i kjøttfylde og dermed klassifisering vil nesten uten unntak være i disfavør av ekstensive raser. Likevel kan noen av de viktigste kjøttkvalitetsforskjeller mellom raser være bedre hos ekstensive raser i ekstensive produksjonsmiljø.
Genetisk variasjon i kjøttkvalitet: Fordi de ulike kvalitetsmålene (kvalitet, mørhet etc) ofte er knyttet til fettet, er det viktig, når en skal uttale seg om mulige raseforskjeller i kvalitet, korrigerer for forskjeler i kjøttfylde og/eller mengde fett i slaktet. En hører stadig om raseforskjeller i produktkvalitet, som ikke nødvendigvis er noe genetisk unikt med rasen, men heller er et resultat av ulikheter i kjøttfylde og/eller fettmengde i slaktet.
*Genetisk variasjon i melkekvalitet:*Det er godt dokumentert ulikheter mellom raser i mengden av kappakasein-*B* i melka. De ekstensive rasene med mindre melkeproduksjonspotensiale har generelt høyere frekvenser av disse proteinvariantene som gir god ystingskvalitet.
Genetisk variasjon i beiteatferd, plantepreferanser etc.: Dette feltet dekkes av et annet foredrag i samme sesjon (se Sæther 2007).
Rasevariasjon i størrelse, sosial atferd, kjøreegenskaper, ytre kjennetegn etc.: Når husdyr skal brukes turisme, i grønn omsorg, til kjøring og andre

"opplevelsesformål" er det ofte andre egenskaper som verdsettes enn produksjon og produksjonseffektivitet. Dette gir muligheter for raser som har blitt akterutseilt i produksjonsegenskaper. Men det er ikke selvfølgelig at mindre produksjonseffektive raser passer bedre i omgang med mennesker, MEN disse rasene har ofte mindre kroppstørrelse, noe som kan være en fordel. De bærer også i større grad med seg spesielle ytre kjennetegn OG er nærmere knyttet til regional og lokal historie.
Det viktigste er at vi trenger mer kunnskap om eventuelle raseforskjeller i både produksjonsegenskaper og andre alternative egenskaper. Vi har mye å lære fra andre land og den biologiske kunnskapen viser seg å være bemerkelsesverdig universell.

Rase-konsepter i Norge- som eksempler

Villsau-kjøtt er basert på en rase, gammelnorsk sau. Men rasebakgrunn er ikke nok til å få villsau-merkevarebetegnelsen. Det er også krav til dokumentasjon av produksjonsforhold (utegangerdrift, lyngbeiter etc). Til sammen er dette med på å sikre en dokumentert kvalitet på produktet. På mange måter er dette en solskinnshistorie om næringsutvikling basert på truede genetiske ressurser. Imidlertid står også denne produksjonen overfor flere trusler. En av de er "klassifiseringstrusselen". Det er et press også fra en del av produsentene for å få større dyr, som dermed klassifiserer bedre. Da vil imidlertid det særegne med produksjonen forsvinne og grunnlaget for det genetisk unike bli borte. Hva vet en så om sensoriske forskjeller på villsau-kjøtt og andre saueraser? Forskning har vist at villsau har mer emmensmak, mindre hardhet, mer mørhet, mindre søtlukt og mer farge enn dalasau.
Edel-gris er et merkenavn alle forbrukere av svinekjøtt i Norge er vant med- men ikke alle veta t de kjøper en spesiell rasekryssing (landsvin x duroc). Rasekonseptet har vært relativt lite fokusert, det er produktets større mengde av intramuskulært fett som har vært markedsført.
Telemark kumelk: Selv om det er helt nyoppstartet, er konseptet rasebasert, uten at det er sagt mye om forventningene til de objektive kvalitetsforskjeller fra annen melk. Mitt råd tils like og andre rasebaserte produkt er å fokusere på produksjosnform, rase, region etc uten å overselge udokumenterte forestillinger om produktkvalitet og/eller andre forbrukerfordeler.

Status for nisjeproduksjon i Norge/Norden.

I juni 2004 fikk vi en rapport om bruk av lokale raser i merkevarebyggingen i Norden /Kirsten Værdal, leder) i regi av Nordisk Genbank Husdyr. Der gis det noen utfordringer til myndigheter (politiske forutsetninger, næringsutviklings-konsept, forskningsbehov), til næringsorganisasjonene (næringspolitiske føringer, motivere bønder, utfordre FOU-miljøene) og til bøndene/bedriftene (søke

inspirasjon og kunnskap hos gode forbilder, søke kunnskap om relevante lokale raser, styrke markedsføringen, ta aktiv del i nettverk for næringsutviklere). Det er gitt midler til et stort antall småskala utviklingsprosjekter i Norden, men kun et fåtall av disse er knyttet opp mot bruken av lokale raser (i Norge; "Produkter basert på melk fra telemarkrasen"; "En karakterisering av kjøttkvaliteten på STN"). Det er så langt ikke gitt beskyttelsesgodkjenning for noe produkt med spesiell raseopprinnelse. Men det kommer nok!

Situasjonen ute i Europa

Fordi mange land har mye større og varierte grupper av forbrukere har det i utgangspunktet vært mye enklere å tenke nisjeproduksjon i land som Frankrike og italia enn i Norge. Opprinnelses/beskyttelsesmerking har grepet om seg, og fet finnes en rekke eksempler på at lokale/regionale raser har fått sterke oppsving pga. disse produktene:
Latxa melkesaurasen i Spania: Bare reinrasa sau kan produsere Idiazabel PDO ost – andre genotyper bør ikke holdes i disse karrige områdene/miljøene. Dette har ført til at kryssingsavl til tidligere mer profitable raser har stoppet opp og gjort det mulig å drive et avlsarbeid for rasen.
Melkekurasen Reggiana i Italia: Osten Parmiganio Reggiano kan bare lages på melk fra denne rasen. Sterk økning i antall dyr etter at produktet ble populært, merpris kunne tas ut og avlen ble mer interessant.
Flere svineprodukt i Spania og Portugal baseres på The Iberian Pig og de spesielle ekstensive produksjonsforhold de holdes under.
Abondance og Tarantaise storfe i Frankrike: Høyfjellsraser, høyfjellsbeite på sommeren. Har vist at de er godt tilpasset klima, beiteaktivitet under nokså ekstreme miljøbetingelser og har høyere frekvens av kappa-kasein B (ystingskvalitet). Osteproduksjon under AOC beskyttelse. Har gitt rasen (e) et sterkt oppsving, og har sikrer reinavlen etter en lang periode med nedgang i antall. Opprinnelsesbeskyttelsen har sørget for rasen(e)s overlevelse.

Utfordringer for KUNNSKAPSBASERT utvikling

Hvilke faktakrav skal stilles til prosjekt ideer, til dokumentasjon, til forskningsresultat? Hvor stor rolle skal rase spille i forhold til region/kulturhistorie etc? Hvordan tenke omfattende nok, stort nok, med store nok prosjekter til at kunnskapsutvikling virkelig kan utvikles? Vi må ikke forsøke å gjøre bonden til ekspert på BÅDE produksjon, foredling, pakking, formidling, markedsføring og salg. Få bønder er utdannet til, eller veldig interessert i å delta i alle rollene. Dessuten vil de SLITE SEG UT. Må vi starte samvirketenkingen på nytt- eller kan vi tro at de to verdener, storprodusentenes samvirke og nisjeprodusentenes enkeltpersons/ småskala -foretak, kan møtes??